

KARAKUŞ, Yusuf (2014). "Mahtumkulu Firâkî ve Düşünce Dünyası". *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.133-138* (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Yusuf KARAKUŞ*

MAHTUMKULU FİRÂKÎ VE DÜŞÜNCE DÜNYASI

Mahtumkulu Firâkî (1724 - 1807) meşhur Türkmen şair Devletmehmet Azadî'nin oğludur. Çocukluğunda babasının ilminden ve şairliğinden istifade etmiştir. Daha sonra Halaç ilçesi Kızılayak köyündeki İdris Baba medresesinde, Buhara'daki Gögeltaş medresesinde en sonunda da Hive'deki Şirgazi Han medresesinde dini, ahlaki ve tasavvufi eğitimini tamamlar. Arapça'yı, Farsça'yı ve edebi Doğu (Çağatay) Türkçesini öğrenmiş, Nizamî, Sadî, Fuzulî, Nevayî gibi Türkçe'nin ve Farsça'nın klasiklerini tanımıştır. Dünyaya geldiği yer Hazar denizinin güneydoğu köşesinden denize dökülen Etrek çayı civarındır. Şair, Türkmenistan'ı, Özbekistan'ı, Afganistan ve İran'ın bir kısmını dolaşmıştır: ancak hayatının büyük kısmını Türkmenler arasında geçirmiştir. Onun şiirleri üzerinden hayatına ulaşmak gerekirse şöyle bir tablo ortaya çıkarabiliriz:

Şiirlerinden Örnekler	Kimliği
<i>Yurdum Etrek, ilim Göklen...</i> ("Gördün mü" şiirinden)	Boyu Göklen
<i>Aslı Gerkez...</i> ("Âleme Bellidir" şiirinden)	Aslı (aşireti) Gerkez
<i>Yurdum Etrek...</i> ("Gördün mü" şiirinden)	Doğduğu yer Etrek
<i>Aslı Gerkez, yurdu Etrek, adı Mahtumkulu'dur.</i> ("Âleme Bellidir" şiirinden)	Adı Mahtumkulu

* Öğrenci, İstanbul Üniversitesi.

<i>Firaki!,Firaki! deyip...</i> ("Geçtir Yarenler" şiirinden)	Mahlası Firakî
<i>Atam Devletmehmet molla hakkı için...</i> ("Hakkı İçin" şiirinden)	Babasının adı Devletmehmet
<i>Resulullah koymuş adını Azadî...</i> ("Hakkı İçin" şiirinden)	Babasının mahlası Azadî
<i>Gider oldum hoş kal güzel Şirgazi...</i> ("Gökçe Kebuteri" şiirinden)	Son eğitim aldığı yer Şirgazi medresesi

Mahtumkulu, şiirlerinden anlaşıldığı üzere hayat görüşünü İslam ve tasavvuf düşüncesi temelinde inşa etmiştir. Şiirlerinde sıkça geçen iyilik, doğruluk, tecrit, namaz, ibadet ve akıbet gibi kavramlar bunu göstermektedir. Şairin elbette siyasi ve sosyal içerikli şiirleri de var olmakla beraber bunlar dini-tasavvufi şiirlerine göre daha azdır. Şair, tıpkı Ahmet Yesevi gibi içi Allah ve peygamber sevgisiyle dolu olan, her fırsatta Allaha münacaatta bulunan ve etrafındaki insanlara bir derviş ve vaiz edasıyla doğru yola gelmeleri için nasihat eden bir İslam şeyhi gibidir. Bu, şairin İslam cihadı ülküsüne de sahip olduğunu göstermektedir.

*Oku beş vaktini, oluver müftü,
Eğer olacaksan resul ümmeti,
Zorla gönderirsen koyuna bir iti,
Kurt geldiğinde koyuna acıması olmaz.* ("Üsttesi Olmaz" şiirinden)

*Rûz-ı mahşer şikâyet eder dilinden,
Rüsvalığın budur senin, gıybetkeş!
Ömrünü yele verme, çıkma yolundan
Ağrıma elini gününü gıybetkeş!* ("Gıybetkeş" şiirinden)

Mahtumkulu, şiirlerinde iyi-kötü ve met-namert karşılaştırmasını çok fazla yapar. Ona göre mert insan iyi, namert insan ise kötüdür.

*Bed asılda akıl olmaz dert olmaz,
Bin tilki toplansa bir kurt olmaz,
Namert kişi ölene dek mert olmaz,
Tarif eyleyip onu övmek ile.*

*Yahşi yiğidin kadrini kendi halkı bilmez,
Başına iş gelse yanına gelmez,
O mert yiğit zârlar, derdi eksilmez,
Dâd eyleyip "Ya halkım" demek ile. ("Sevmek İle" şiirinden)*

*Hiç gönül şadlığı çıkmaz,
Bir gönül yıkmayan erden,
Yahşiliktamasını etmeyen,
Kötülük çıkmayan erden. ("Yıkmayan Erden" şiirinden)*

Mahtumkulu'ya göre dünyada iki türlü insan vardır. Bunlardan biri sahip olduğu özellikleriyle tamamen negatif ve biri de tamamen pozitifdir. Onun şiirlerine göre o özellikleri şöyle bir tabloyla gösterebiliriz:

İnsan +	İnsan -
İyi	Kötü
Mert	Namert
Bilgili	Cahil
Arif	Ahmak
Akıllı	Aklı kıt
Cesur	Korkak
Faydalı	Zararlı
Dertli	Gamsız
Çalışkan	Tembel
Ayıp örten	Gıybet eden
Cennetlik	Cehennemlik

Görüldüğü gibi şair birçok özellikten bahsediyor; ancak bunların tamamı bir araya getirildiğinde aslında sadece iki tip insan ortaya çıkmaktadır. Klasik düşüncede "iki tip insan meselesi" zaten var olan bir hadise olduğu için Mahtumkulu'nun da dünya üzerinde yaşayan insanlar arasında iki ana tip çıkarması elbette doğaldır. Mütefekkir, nasihat edici şiirlerinde ise bir vaiz edasıyla karşımıza çıkar.

*Sağlığın kadrini bil, hasta olmadan önce,
Hastalık şükürünü kıl, ta ki ölmeden önce,
Düz yerin kadrini bil, derya olmadan önce,
Gemide akıllıca otur, girdaba gelmeden önce. ("Ölmeden
Önce" şiirinden)*

*Seherde kalk, Hüdaya yalvar,
İslam evin abad kalsın!
Kötüyü bırak, iyiye yol ver,
Şeytanın işi bi-bad kalsın!*

*İyi söze kulak ver,
Seher vakti bi-dar ol,
İyilerden alkış al,
Ömrün artıp ziyade olsun! ("Abad Kalsın" şiirinden)*

İslam ve Tasavvufun temel meselelerinden olan bu dünyanın geçiciliği meselesi (vahdet-i vücud) mutasavvıfın şiirlerinde çokça dile getirilir. Bu şiirlerde Allaha "Bana sen gereksin" diye haykıran Ahmet Yesevi ve Yunus Emre'nin etkisi açıkça görülür.

*Bu dünya kavgadır, bir hengâmedir,
Kimi ver ha verdir, kimi al ha aldır,
Yiğitler, bu dünya şöyle misaldir,
Şimşek çakar gökte, yağmur beklemez.*

*Bir menzildir, üç gün yeyip içmek için,
Yerleşip, gerinip yer açmak için,
Üzengini çekerler dört gün geçmek için,
Beş günden fazla misafir beklemez. (" Figan Beklemez"
şiirinden)*

Mahtumkulu, özdeyiş niteliğindeki şiirlerinde ise hakimâne tarzıyla karşımıza çıkar. Bu tarz şiirler, onun filozofluk vasfını ortaya koymaktadır.

*İyiliği pis bilmez,
Er yanında bellidir;
Görür gözün kıymeti,
Körün yanında bellidir. ("Er Yanında Bellidir" şiirinden)*

*İlinden ayrı düşen,
Ah eder ili gözler,
Yolundan ayrı düşen,
Ceht edip yolu gözler. ("İli Gözler" şiirinden)*

*Utanmaz adamdan namert iyidir,
Korku neyler, mareke varmaz,
Diş, fena, dil, ağız nakşıdır,
Dudak ile kulak hiç dişe yaramaz. ("Mareke Varmaz"
şiirinden)*

Şairin felekten yakındığı ve dünyadan veryansın ettiği şiiirlerinde acı bir hüznün hemen kendini belli eder.

*Ey dostlar felek zulüm eyleyip,
Pazarımdan zer in mallar dağıldı,
Felek gazap kılıp, başımı döndürüp,
Gönül içindeki hayaller dağıldı. ("Mallar Dağıldı" şiirinden)*

*El sözüne inandım,
Ben günahkâr biçare,
Ne usta idim, kırıldım,
Oldum şimdi avare.
Geçen ömrüm çağlayıp,
Kaldım neyleyim ağlayıp,
İbrahim gibi bağlayıp,
Atar oldular ateşe. ("Biçare" şiirinden)*

Mahtumkulu, sosyal huzursuzluğa yol açan din adamlarından ve idarecilerden de şikâyetçidir. Bundan başka zenginlerin fakir fukaraya ezmesi, zekât vermemesi, kethüdaların doğruyu söylemeyip rüşvet yemesi şairi derinden yaralar. Şair bunları aşağıdaki birkaç dörtlükte gözler önüne sermektedir:

*Mollar ilmine etmedi amel
Şeriat işine eylemez cedel
Fiilimiz bozulup köpeldi kesel
Bilmenem yakın mı ahir zamane*

*Sofular nefis için mele don giyip
Şüpheli taamı helal diypyeyip
Şeytan fiili ilen keramet deyip
Bilmenem yakın mı ahir zamane. (Biray 1992: 20)*

Bugün Mahtumkulu'nun Türkmenler arasında sevilmesinin ve yüceltilmesinin sebeplerinden biri de onun üstün sanatkârlığının yanı sıra, yaşadığı devirde Türkmenlerin moral gücünü yükseltmesi ve birliğe çağırmasıdır. Mahtumkulu'nun bu konudaki tavsiyesi "birlik"tir. Yani "Türkmen birliği". Bu fikir Mahtumkulu'nun şiirinde önemli bir muhteva özelliğidir:

*Türkmenler bağlasa bir yere beli,
Kurutur Gulzum'u Deya-yı Nili
Teke, Yomut, Göklen, Yazır, Alili
Bir devlete kulluk etsek beşimiz. (Biray 1992: 26)*

Kendisine hiçbir imkân sunulmadığı halde kendini halkının okuması, eğitilmesi, birlik olması ve İslam'ı yaşaması için adeta canla başla çalışan büyük bilge ve mütefekkir Mahtumkulu Firakî'nin eserlerinden yola çıkılarak ulaşılan düşünce dünyası ve faaliyetlerine bakıldığında, günümüzde dahi eksikliği hissedilen liderlik, bilgelik, doğruluk, adalet vasıflarının kendisinde ne kadar fazla olduğu kat be kat ortaya çıkıyor. Tüm bunlara bakıldığında Mahtumkulu'nun sadece Türkmen halkı için değil; dünya düşünce tarihi için de ne kadar önemli bir şahsiyet ve figür olduğu aşikâr olmaktadır.

Kaynakça

- BİCE, Hayati (2010): *Hoca AhmedYesevi Divan-ı Hikmet*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.
- BİRAY, Himmet (1992): *Mahtumkulu Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 20-26.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat (1984): *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (5. baskı), Ankara.
- GÜZEL, Abdurrahman vd. (2014): *Mahtumkulu Divanı*, Akademik Kitaplar, İstanbul.
- SARIYEV Berdi (2014): *DevletmehmetAzadî ve Oğlu Mahtumkulu*, Akademik Kitaplar, İstanbul.
- CANKURT, Hasan (2013): "MahtumkuluFirâkî'nin Şiirlerinde Muhteva", *TurkishStudies*, Volume 8/9, p. 911-951, Ankara.